

РОЗДІЛ VII

ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

М.Ф.Дмитрієнко
(Київ)

“БУТЫРСКИЙ ВЕСТНИК” ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО

В Інституті рукопису НБУ ім. В.Вернадського серед матеріалів зберігається добірка надзвичайно рідкісних і своєрідних документів – оригінали 6 примірників унікальної газети-журналу політв'язнів Бутирської цитаделі – «Бутырский Вестник» №№ 1, 2, 3, 4, 6, 7 за 1901 р., один примірник «Бутырского курьера» № 2 від 5 березня 1901 р., «Бюллетень» від 11 лютого 1902 р. та від 31 березня, очевидно, 1901 р. Цінність даних документів полягає передусім у тому, що створені вони безпосередньо самими в'язнями Бутирки – Центральної пересильної в'язниці дореволюційної Росії, через яку проходили майже всі засуджені до каторги й поселення з усіх міст Європейської частини імперії. Водночас вона слугувала місцем попереднього ув'язнення підслідних та засуджених у політичних і кримінальних справах.

В'язниця збудована на околиці Москви в 1879 р., на місці колишньої тюремної фортеці замку Катерининського часу, поблизу Бутирської залози, від якої й одержала свою назву. Ще за Катерини II похмурі башти централу приймали непокірних царедворців, закутих у дерев'яні колодки каторжників, потім політв'язнів часів страшного терору вже в ХХ ст. Поряд з горезвісними Петропавлівською та Шліссельбурзькою фортецями ця в'язниця використовувалася царизмом для боротьби з революційним рухом. У свій час через камери старої Бутирки пройшли сотні учасників польського повстання 1863 р. Мінялися царі й влада, перебудовувалася фортеця, проте незмінним залишався страшний каземат. У баштах замку сиділи народовольці, в 1886 р. їх ряди поповнили учасники морозовського страйку 1885 р. На початку століття, у часи, до яких саме відносяться згадані рукописні документи, камери Бутирки переповнилися студентами університету та інших учбових закладів Москви, робітниками й курсистками, учасниками антиурядових політичних демонстрацій, що відбулися в лютому 1901 р.

Пізніше, у роки Першої російської революції до Бутирки було кинуте діячів молоді більшовицької партії – М.Е.Баумана, В.Ф.Ленгника, О.Д.Стасову, учасників Московського збройного повстання в грудні 1905 р., серед них М.П.Шмідта, що загинув у царському застінку. В цій в'язниці у 1908 р. відбував покарання за революційну пропаганду серед робітників і В.В.Маяковський. Під сволюком Бутирського централу, в каторжному відділенні, у 1910-1917 рр. перебували Ф.Е.Дзержинський та О.М.Ярославський. У пореволю-

ційні роки й страшні часи сталінщини, Бутирка прийняла тисячі тих, хто в свій час значився серед керівних діячів радянської влади.

Зловісна Бутирська тюрма поряд з Олександрівським централом, «Хрестами», Лукянівською тюрмою у Києві та “Косим Капоніром”, Одеською та Орловською тюрмами «славилася» в Росії та за кордоном як жахливе місце нелюдського, жорстокого режиму. В зарубіжній прогресивній літературі з'являлися твори, що містили оповіді очевидців про знущання адміністрації над її в'язнями. «У тюрмах, визначених виключно для політичних злочинців, писалося в одній з нелегально поширюваних і заборонених царським урядом книг, випадкові обставини й адміністративне свавілля відіграють набагато більш відчутну роль, ніж закон». ¹ «Про те, як...жахливо влаштовані російські в'язниці, зазначалося в іншій книзі, може собі яскраво уявити тільки той, хто сам побував у них»².

Історія Бутирської в'язниці містить чимало фактів про те, як впродовж століття таємничо та безслідно зникали деякі її в'язні, що біля кріпосної стіни страчували водночас сотнями безвинних засуджених на смерть, як поступово гинули в темних і вологих камерах хворі й старі, знесилені тортурами, катуванням та постійними допитами люди. Поки що написання такої історії ще попереду. Хтось з дослідників неодмінно продовжить справу професора М.Н.Гернета³, і поряд з його широко відомою працею, що знайомить науковців з карною політикою царизму, сутністю його законодавства, показує форми героїзму та політичних борців проти самодержавства – від декабристів до членів соціалістичних партій, з'явиться дослідження, де знайде висвітлення історія Бутирки, Лукянівки, “Косого Капоніра”, яке відкриє нову, зовсім невідому сторінку з історії суспільно-політичного руху, зокрема розповість про, якщо так можна висловитися, «видавничу» діяльність політв'язнів, усю ту літературну й наукову спадщину, що створена за ґратами, у застінках.

Зауважимо, що за своєю формою (газета, журнали, листівки), змістом, літературними жанрами (драма, поема, вірші, статті, фейлетони) це досить різноманітні, за інформацією строкаті матеріали, що потребують детального дослідження як з політичного, так і фахового боку. Розгляд їх з позиції історичного джерелознавства цікавий передусім тим, що дані рукописні матеріали відносяться до типу письмових джерел особистого походження, тобто самі вони є безпосередніми документами минулого⁴. Відбивши в собі різні аспекти й особливості епохи передреволюційної Росії, зосередивши цікаву, неповторну, унікальну інформацію, дані джерела, що створені у середовищі революційно настроєної молоді, більшість якого становили студенти Московського університету, в своєрідній формі відгукнулися на актуальні політичні події часу січня-березня 1901 р.

Для того, щоб краще зрозуміти суть та ідейне спрямування матеріалів, звернемося до розгляду особливостей зазначеного історичного періоду.

Дана епоха – одна з найскладніших періодів у вітчизняній історії, що характеризується появою на політичній арені Російської соціал-демократичної робітничої партії.

Намагаючись зупинити зростання революційного руху у країні, самодержавство посилило реакційний курс внутрішньої політики. Цій головній меті була присвячена і програма уряду в галузі освіти, зокрема стосовно Московського університету⁵.

29-го липня 1899 р. він видав “Тимчасові правила”, згідно з якими студенти, що брали участь у страйках та демонстраціях, виключалися з учбових закладів й їх віддавали в солдати. 11 січня 1901 р. газети опублікували урядове

повідомлення від імені Міністерства народної освіти про таку акцію щодо 183-х студентів Київського університету⁶.

Подібний вчинок обурило студентство, що вже не раз за півтора роки після публікації “Тимчасових правил” - цього карного заходу царизму - енергійно протестувало проти принижуючих людську гідність дій уряду. Студентські сходки, маніфестації прокотилися хвилею від Петербурга до Москви і сягнули Півдня країни. З'явилися листівки, прокламації, заклики виступати єдиним фронтом у боротьбі з лиходійством царату. 14 лютого 1901 р. студент П.В.Карпович смертельно поранив міністра народної освіти М.П.Боголепова⁷. Арешти серед керівників студентів призвели до виходу мас на вулицю.

В лютому 1901 р. московські робітники вперше взяли участь у політичній демонстрації, надаючи їй бойового, масового характеру⁸. Відбулося те, що передбачав лідер соціалістів В.І.Ленін. Про це він написав напередодні 1901 р. в “Искре”: “... Багато революційних сил приховується в робітничому класі, ... найшаленіші урядові переслідування не зменшують, а збільшують кількість робітників, що рвуться до соціалізму”⁹. Газета закликала “все живе і чесне в Росії встати під прапор соціал-демократії”, щоб взяти з бою ворожу фортецю¹⁰.

У наступному номері редакція “Искры” висловила протест проти віддання у солдати студентів¹¹. Прогресивна Росія підтримала це великим натовпом, що зібрався на Маховій для сходки. Жандарми й солдати оточили їх, понад 200 чоловік заарештували. Наступного дня події розгорнулися з новою силою: робітники впритул підійшли до Манежу, де влада зачинила учасників сходки, яких охороняли козаки та жандарми. Демонстранти намагалися звільнити заарештованих. Якщо студентська демонстрація відбулася з участю робітників, то 25-го вона стала вже робітничою. Наступного дня – велика демонстрація на Тверському бульварі, Нікітській вулиці. При зустрічі з козаками демонстранти не відступили, а швидко збудували барикаду, зупинивши їх. Саме про ці події детально розповідають матеріали з «Бутырського вестника». Про них писала й “Искра”¹², яка розповіла про червоні прапори над колонами демонстрантів, спів революційних пісень і маніфестацію, котра тривала до третьої години ночі. Уряд розпочав арешти, студентів масами відправляли до Бутирки.

Лютневі демонстрації стали визначною подією в історії революційного руху. “Студент ішов на допомогу робітникові, - писав у ті дні лідер соціал-демократів В.І.Ленін, - робітник повинен прийти на допомогу студентові”¹³. Незважаючи на масові репресії, робітники Москви вступили на шлях революційної боротьби, відкритих політичних демонстрацій¹⁴.

Починаючи джерельний аналіз матеріалів «Бутырського Вестника», зазначимо, що написаний він на хорошому папері № 6 фірми Говарда, про що свідчать паперові знаки, вибиті в лівому верхньому кутку сторінок. Розмір «Бутырського вестника» 24 x 17,5 см, обсяг примірників не однаковий: у № 1 - 10 згорнутих аркушів разом з обкладинкою (17 стор. пронумерованого тексту); № 2 - 16 окремих аркушів, 24 сторінок списано і пронумеровано; № 3 – 12 листків, 17 – сторінок рукописного тексту; № 4 - 16 аркушів – 27 сторінок з текстом; № 6 -10 листків, 15 сторінок з текстом; № 7 – 6 аркушів, 8 сторінок рукопису.

В останньому номері журналу-газети зазначено, що він виходитиме й надалі.

Оскільки на № 1 обкладинка не збереглася, то її опис ми робимо за № 2. У лівому верхньому кутку стоїть дата «28 лютого», посередині напис «Без попередньої цензури» – своєрідне висміювання «свободи слова і друку» у Росії, де без неї не з'являлася жодна книга. В правому кутку, вгорі зазначено «1901 рік». Посередині аркуша гарно виписана назва «Бутырский вестник», в №№ 2, 3, 6,

7 заголовков обведено. Трохи нижче стоїть: газета суспільного життя, політики й літератури; видання щоденне. Ліворуч і праворуч виведено цифри порядкового номера. Всі тексти писані досить чіткими почерками, чорним чорнилом, за винятком № 4, де 5 перших сторінок та назву газети написано простим олівцем.

За змістом всі матеріали «Бутырського вестника» розподіляються на кілька розділів-рубрик. Відкривають кожний з номерів статті на політичні теми, часто їх дві. В розділі «Белетристика» подано вірші, створені у в'язниці, песи на одну-дві дії, всі – сатиричного плану. Далі йдуть розділи «Хроніка», «Листи зовні», «Листи до редакції», «Оголошення офіційні», «Арабески», «Оголошення». Матеріали, не об'єднані під рубриками, здебільшого являють собою літературні вправи в'язнів, на зразок висловлювань Козьми Прутковка.

Номер перший «Бутырського вестника», який, очевидно, побачив світ 27 лютого, відкриває замітка «Від редакції», де викладено коротко програму рукописної газети-журналу. Зауважимо, що вона досить поміркована, оскільки редакція «Бутырського вестника» спочатку прагнула тільки «збирати різні свідчення про наш стан, розібратися в теперішньому стані справи» (№1.-С.1). Однак уже перша політична стаття «Лев Толстой і студентський рух» сягає набагато далі від заявленої програми. Дана стаття, написана як редакційна, присвячена подіям 25 лютого, коли Л.М.Толстой випадково взяв участь у студентській маніфестації й закликав студентів «діяти не кулаками, а зімкнутим строем, щоб не дати поліції одержувати перемоги без особливої роботи». Визначний письменник Росії, незважаючи на свою непричетність до революційного соціал-демократичного руху, радив студентам висунути із свого середовища керівника та об'єднати всі сили для боротьби. Разом з тим він висловив думку, що досягти задоволення своїх вимог московські студенти можуть і шляхом масового виходу з вузів. На репліку одного студента, що університет – це доля народу й не можна віддавати його узурпаторам та жандармам на поталу, Толстой відповів своєю знаменитою формулою: «Непротися!», чим викликав незадоволення.

Редакційна стаття № 2 починається із звернення «Товариші! Редакція «Вестника» пропонує вибрати із середовища ув'язнених комісію в складі 20-30 чоловік, щоб цей вибраний орган вів усі зносини з офіційними особами від імені всіх в'язнів». Тут же поряд висловлювалася думка щодо необхідності виробити загальну програму боротьби (№ 2.-С.1-2). Закінчують статтю слова надії на те, що «такий орган дасть можливість правильно й суворо, обдуманно вирішувати справи».

Цей же № 2 містить статтю за підписом А.К.-М. «Подвиги наших професорів». Вона, як і попередні, сягає набагато далі від тієї куцої програми видання, яку викладено у першому номері. Щоб краще зрозуміти суть цього виступу-протесту, звернемося до історії.

Ліберальна професура Московського університету, відбиваючи загальну політичну еволюцію російської буржуазії, на початок ХХ ст. відмовилася від тих вимог, які висувалися нею в період піднесення масового демократичного руху другої половини ХІХ ст. Тепер статут 1884 р. уже не викликав рішучих протестів професури. Вона домагалася лише відновлення університетського самоврядування, щоб використати його для допомоги владі у боротьбі із студентством. Ліберальна професура прагнула прибрати до рук керівництво студентським рухом та направити його в бік від революції¹⁵. Опубліковане у «Русских Ведомостях» звернення, підписане професорами, викликало в студентів-в'язнів обурення.

Автор статті “Бутырського вестника”, не вдаючись до переказу змісту “Відозви”, пише про те враження, яке може справити на несвідомих осіб такий виступ і скільки бід він принесе студентському руху. Він підкреслює, що люди, думки яких формуються під впливом таких газет, будуть звинувачувати студентів, оскільки “ліберальні” професори дуже авторитетні для обивателів. Отже останні, вчитавшись у дружньо товариський тон “люблячих наставників”, будуть невдоволені студентством, що байдикує, чинить безладдя, а не вчиться, як того вимагає від них обов'язок.

Відразу під статтею йде замітка “Від редакції”, де зазначено, що редакція визнає всю невігідність становища, в яке ставить в'язнів й усіх студентів-бунтівників дана “Відозва”. Однак треба розяснити, що далеко не всі ті професори, чиї підписи друкує газета, насправді підписалися під зловісним зверненням. Редакція твердить, що Л.М.Толстой у бесіді із студентами заявив: проф. В.І.Герє¹⁶ та Виноградов говорили, що такий документ нізащо не підпишуть. Далі редакція робить висновок: якби там не було, а відозву підписано (хоча й прагнуть професори виправдатися, мовляв, “пити-їсти треба!”), і це проливає світло на позицію сучасних вихователів молоді, колишніх наших союзників. Треба звільнитися від ілюзій та шукати союзників не серед панів Сергієвичей, Пихно, Читових, які мислять відповідно до думок і висловлювань “знаменитого” Суворіна.

Якщо ці “патріоти” не хочуть йти поряд з нами у лавах “активної” боротьби з ненависним для нас режимом” (№ 2.-С.4), то треба розраховувати на власні сили та шукати союзників серед людей, більш “здатних до самопожертви. Події останніх днів яскраво довели, де нам шукати союзників” (№ 2.-С.4). Останні рядки статті свідчать про те, що студентство бачить свого спільника в особі робітників.

У № 3 політична стаття дана без підпису, хоча написано її від першої особи. За своїм жанром вона полемічна й спрямована проти тих, хто закликає боротися без огляду на ситуацію. Автор з досить поміркованих позицій виступає за “гармонію духовних та фізичних сил, що сприяють бажаному прогресу”. У примітці написано: “Вміщуючи дану статтю, редакція залишається при власній думці” (№ 2.-С.2).

Стаття під назвою “Ахілесова пята нашого руху” відкриває № 4 “Бутырського вестника”. Текст її погано читається, оскільки написано його олівцем і він поступово згасає. Автор виголошує основну ідею статті: “Якби в нас була краща організація, наш рух мав би більше успіху” (№ 4.-С.3). Безтурботність, безхарактерність та безвілля – ось ті вороги, що не дають студентам об'єднатися. Автор зазначає, що все студентство країни повинно йти “рука у руку”. Події в Києві, Одесі, Казані переконують у необхідності об'єднати всі сили в загальноросійському масштабі, тоді успіх буде забезпечено. Для майбутнього, підкреслює стаття, не байдуже, чим закінчиться наша справа.

“Сьогоднішні події можуть стати уроком, практикою, що перевірила надійність солідарності. Треба використати час перебування в Бутирках для того, щоб обговорити спосіб кращого практичного вирішення цього важливого завдання” (№ 4.С.3). Редакція пропонує сторінки “Бутырського Вестника” для тих, хто хоче висловитися відносно плану організації студентства у майбутньому.

В матеріалі, поданому під заголовком “Чим ми живі”, автор, чиє прізвище приховано під псевдо “Фейлетоніст”, закликає не марнувати часу, навіть у застінках, не витрачати його на якісь дрібні, нікчемні витівки, а використати на читання рефератів, освіту. Вже готовий в одного товариша реферат на тему “Активний і пасивний протест”, однак зацікавленої аудиторії ще бракує.

Особливу увагу нам хочеться звернути на передову статтю з № 6 від 4 березня 1901 р., подану за підписом “Новачок”. Вона пройнята рішучістю, революційним настроєм. У ній відчувається передгрозя. Автор пише про те, що на волі готується грандіозна демонстрація, й висловлює серйозне занепокоєння з приводу того, чи вийдуть на вулицю студенти, “щоб довести російському уряду, як воно зарвалось у своєму свавіллі”. “Чи розіллються знову могутні хвилі робітників, які проривають усі греблі, ... чи погроза звільнення їх зупинить?”. Поряд з нами підуть рука в руку ті, “хто завжди на собі відчував свавілля, протестував проти всілякого насильства, підуть наші товариші – жінки”. А за цією фразою йдуть слова, які переконують: автор знайомий з бакунінським положенням про те, що від участі жіночок у соціальному русі залежить успіх будь-якого виступу. Він закликає звернути погляд на курсисток, яких у Бутирках тримають окремо.

Полемічна стаття “В чому наша сила” є відповіддю на статтю “Ахілесова пята нашого руху”. Автор твердить, і небезпідставно, що однією тільки організацією студентства досягти нічого не вдасться. Замкнутість студентського руху – ось найслабкіший бік їх програми, але, “сидячи тут, я помітив, що всі ми з нетерпінням чекаємо звістки про те, як ставиться до нас суспільство взагалі та зокрема робітничий клас”. Автор пише, що царизм свій нагай тримає напоготові й при страйках робітників, при вуличних демонстраціях і для студентів. З цього й треба виходити: студенти повинні об’єднуватися з іншими прогресивними силами. “Така організація була б міцна своєю опорою”, а пункти вимог повинні бути звірені та узгоджені з програмами інших партій, що борються. “Яка ж нам потрібна партія для союзу?”, – запитує автор і сам дає відповідь. Він не нав’язує іншим свою думку щодо можливих союзників, але “хоче лише підкреслити”: тільки партія соціал-демократів, яка пропонувала вже у минулому році зв’язок представників розумової й фізичної праці. “Ми, студенти, користуємося все ж більшими привілеями порівняно з робітничим класом. Крім того, наш університет бере кошти для свого існування від народної праці – отже, наш обов’язок об’єднати свої сили для загальної боротьби”. Далі автор прямо закликає допомагати коштами “політичним злочинцям”, серед яких чимало нашого брата і робітників”, через Червоний Хрест хоча б грошима покращити участь в’язнів тюрми.

Дана стаття свідчить про те, що створений у кінці 1898 р. Московський комітет РСДРП уже вів активну роботу із студентською молоддю. “Искра”, що надавала виняткового значення розвитку студентського руху в Росії, роз’яснювала суть реакційної політики уряду, його ставлення до науки та культури, закликала студентів єднати сили з пролетаріатом у боротьбі з існуючим ладом. Матеріали газети переконливо свідчать про те, що студенти університету мали зв’язок з агентами “Искры”, які встановили стосунки з видавцями літографованої газети “Студенческая жизнь”.

Стаття, про яку йшла мова, написана 4 березня. Не виключено, що її писав хтось з п’яти студентів університету, що входили до складу МК РСДРП, якого було заарештовано 1 березня 1901 р. Можливо, дана стаття є відгомном на ці події. До суду всі в’язні перебували в режимі попередньо ув’язнених у загальних камерах Бутирки.

Останній у колекції № 7 “Бутырського вестника” відкриває стаття, що є одночасно відповіддю на кілька попередніх. Її зміст зводиться до таких основних положень: деякі «пани» студенти бояться за власну душу, тому засуджують наш рух, не хочуть йти разом з робітниками в нашої загальної боротьбі. Однак більшість виступає за те, щоб і тут, у тюрмі, й після вироку продовжу-

вати протестувати. Необхідно підтримати тих 27 товаришів, яких жандарми хочуть виставити звичайними бунтівниками та звалити на них тягар звинувачень в антиурядовій змові. Щоб бути єдиними, нам потрібно зібратись й обговорити стан справ і текст прокламації, яку ми відправляємо на волю.

Стаття «Чим ми живі», пройнята закликком – у всіх випадках триматися разом. Там проведено ідею: якби навіть 27 товаришів були тисячу разів політичними злочинцями, ми повинні їх підтримати та боротися за їх визволення. Насправді, вони винні тільки в тому, що кращі від нас, йшли попереду загальної лави. Ми повинні залишатися у тюрмі доти, поки й їх не звільнять.

Рубрика «Хроніка», що є в усіх примірниках вісника, у значній мірі доповнює фактами політичні статті. З «Хроніки» в № 2 стає очевидним, що пан прокурор судової палати, керуючись «Высочайшим повелением» від 14 грудня 1881 р. – положенням про посилену охорону, змушує студентів підписати акт обвинувачення, з яким вони не згодні. Затримані у в'язниці останні доводять до його відома, що вони знайомі з правилами і не піддадуться на провокації (С.-7.).

Там же вміщено оголошення про літературно-вокальний вечір, що відбудеться з благодійною метою. Наведена програма його переконує в тому, що основний її напрямок соціально загострений. Там є вірші Єгора Бутирського, злободенні й досить талановиті, вірш О.Толстого, оповідання А.Чехова, «Бурлак» Нікітіна, пісня «Дубинушка».

У зарисовці «Від очевидця» затриманий студент описує, як 25 лютого його під час демонстрації побили жандарми та околочні, причому били по голові, заарештували разом з курсистками, що його боронили, відмовилися скласти протокол і викликати лікаря, а відразу відвезли у Бутирки.

Поряд з такими замітками «Хроніки» є ряд повідомлень: щоденно в Москві відбуваються демонстрації, у Харкові – криваві сутички, зіткнення робітників з поліцією; застрайкувало інженерне училище в Львові (С.-11-13).

Наступний, № 3 «Бутырского Вестника» у «Хроніці» повідомляє, що, за поліцейськими списками, заарештовано 456 чол. З волі повідомляли: оскільки демонстрації не вщухають, робітничий клас страйкує, утворено «Комітет громадянського протесту», що вимагає:

1. Зупинити сваволю поліції.
2. Дати можливість суспільству вільно висловлювати свої вимоги.
3. Свободу робітничих та студентських сходок.
4. Відмінити тимчасові правила для студентів.
5. Звільнити всіх заарештованих під час студентських виступів.

Тисячні маси народу оточили будинок Трепова, перед будинком Л.М.Толстого було влаштовано на його підтримку маніфестацію-протест проти його офіційного відлучення від церкви (№ 3.- С.3).

Майже в кожному номері є повідомлення про збір коштів на користь в'язнів, які надходять з волі від організацій і окремих осіб, про кошти від концертів, які відбуваються у Бутирках. Поряд з цим редакція ретельно веде облік в'язнів. На 1 березня їх було 503 студентів та 26 курсисток, 4 березня – всього 507 осіб.

Досить своєрідний за своїм змістом розділ «Белетристика». Ми не беремося зараз визначати якість і художній рівень вміщених там творів, давати їм оцінку з погляду літературознавства. Нас цікавлять вони як своєрідні документи епохи, що в художній формі передавали настрої студентської молоді, її прагнення бути у лавах борців за соціальну перебудову суспільства. За

формою ці твори різноманітні. Значну їх частину становлять вірші.

В № 1 (С.3-4) вміщено “Чорна пісня”, основним лейтмотивом якої є слова про необхідність завжди стриміти вгору, прагнути досягти зірок. Автор Єгор Бутирський (псевдонім не піддається розшифровці) закликає молодь не лякатися кайданів. Адже у майбутньому людство чекає свобода, яку здобуває вона для прийдешніх поколінь.

“Студентський гімн” за підписом “Вікт. Е.” вміщено в № 2 (С.14-15). Кожний його рядок – бойовий заклик не коритися тиранам, не впадати у відчай, а пити гірку чашу до дна, пам’ятаючи, що рабство, тиранія, пригнічення не щезнуть самі по собі й Батьківщина чекає на визволителів. Про долю студентів-агітаторів, що чекають на свободу у тюрмі на Таганці та в Бутирках, писав у № 4 (С.- 12-15) Єрьома Н. На шпальтах “Вестника” написано і нові слова “Дубинушки”, що в тій же римі розповідають про щастя служити народу, несуть віру в те, що прокинеться Москва, а за нею – вся Росія й загине царство рабів (С.11-12). А Єгор Бутирський у № 6 пише нову “Пісню”, що закликає широкою хвилею народного гніву затопити береги царату, щоб здобути вимріяну свободу. За підписом “Антей” у № 7 вміщено вірш “З вершин”. За змістом цей твір дуже подібний до “Пісні про сокола” О.Горького. Тільки тут орел – вільний гірський птах, літає над горами, морем, що от-от гнівно покотить свої хвилі, щоб збудити від сну всіх страшеним потопом. Автор хоче і сам докласти сил, щоб розвіяти морок та показати людям сонце. Так само у № 7 (С.6) “АК. К.” вмістив вірш “К певцу”, в якому звертається до поета, закликаючи не лякатись вінка з терену, співати сміливо пісню, що обов’язково дійде до людей, коли ліра його не з лякливих, а він сам – борець.

Вже з № 1 з’являється у “Бутырском вестнике” песа на одну дію “Напередодні” за підписом “Не – Гоголь”. Сатиричний напрямок її не викликає сумніву. Дійові особи – ректор університету Тихомиров, декани Алексеев, Кірпічніков, Бугайов, Клейп, поліцмейстер Сवेशников, завідуючий Манежем – то все реальні люди. Автор не жалкує фарб, щоб показати справжнє обличчя вірних імператорських служак. Досить цікава сама форма розмови, що її ведуть ректор з компанією. Відразу впадають в очі слова про те, як намагаються вони зобразити студентський рух: “Це означає, що Фінляндія і Польща затівають революцію й їх підпільні агітатори думають прихопити нашу бідну, недосвідчену молодь...” (С.7). У кінці сцени поліцмейстер та ректор дуже жалкують за тим, що в Манежі студентів били кулаками, коли для цього є холодна і вогнепальна зброя. (С.10).

“Діалог” Не-Гоголя у № 2 (С.- 16-19) передає й відтворює розмови Студента та Жандарма, доблесного і недостойного мужів, які, незважаючи на схожість їх синіх мундирів, дуже несхожі своїм внутрішнім світом.

Надзвичайно цікаво написана “Божественна комедія” на 2 дії за підписом “Небожитель” (№ 4). Автор зобразив небесне царство, що з жахом дивиться на землю, де розбійники-студенти без його участі мало не вчинили кінця світу. Тоді Бог телефонує до Синоду, щоб негайно оголосити антихристом хоча б Льва Толстого, а потім шле архангела Гавриїла на Землю оголосити страшний суд. На землі околочний схопив божого посланця й відправив його до з’ясування обставин до в’язниці, за ґрати. А виступи студентів тим часом тривають...

Звертають на себе увагу такі типові жанри викладу політичної позиції, як афоризми та оголошення, арабески і замітки, сповнені гумору й надії.

Роблячи висновки, ми можемо з певністю твердити, що дослідники з іс-

торії початку ХХ ст. знайдуть для себе в цьому оригінальному історичному джерелі чимало цікавого матеріалу, що проливає світло на події 1901 р. Воно безперечно, зацікавить науковців, що досліджують історію студентського руху в Росії, вплив різних партій на його розвиток. Хоча за своїм складом матеріали “Бутырського вестника” далеко не однорідні, однак кожен з них при вивченні дасть свою долю інформації, не тільки чудовий ілюстративний матеріал, а й допоможе поглянути на студентські виступи очима самих в'язнів, зрозуміти всю складність тогочасної політичної боротьби. Хочеться вірити, що огляд матеріалів “Бутырського вестника” принесе користь та зацікавить дослідників. Адже й сьогодні вони звучать досить актуально.

- 1 *Кеннан Дж.* Тюрма и ссылка. Образцы из жизни политических заключенных России. - Лейпциг, 1905. - С.12.
- 2 Тюрмы в России. - СПб., 1906. - С.35.
- 3 *Гернет М.Н.* История царской тюрьмы. Том I-V. - М., 1960-1965.
- 4 *Пушкарев Л.Н.* Топологическая классификация русских письменных источников по отечественной истории. Автореф.дис....докт.ист.наук - М., 1969. - С.14.
- 5 Московский университет за 200 лет: Краткий исторический очерк. - М., 1955.-С.78.
- 6 История СССР с древнейших времен до наших дней: Первая серия. - Т.VI. - Россия в период империализма 1900-1917 гг. - М., 1968. - С.34.
- 7 История Москвы. - Т.5. - М., 1955. - С.84.
- 8 *Ленін В.І.* ПЗТ. - Т.4. - С.358.
- 9 Искра. - 1900. - №1. - грудень.
- 10 Искра. - 1901. - №2. - лютий; *Ленін В.І.* ПЗТ. - Т.4. - С.373-378.
- 11 Искра. - 1901. - №3. - березень.
- 12 *Ленін В.І.* ПЗТ. - Т.4. - С.377.
- 13 История Москвы. - Т.5. - С.85.
- 14 Московский университет за 200 лет... - С.79.
- 15 Там само - С.96.
- 16 Викладач загальної історії в Московському університеті.

*О.М.Машкін
(Київ)*

**МАТЕРІАЛИ ФОНДУ МАЛОРОСІЙСЬКОГО ГУБЕРНСЬКОГО
ПРАВЛІННЯ ЦДІАК ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ ІНОЗЕМЦІВ В УКРАЇНІ
наприкінці XVIII – на початку XIX ст.**

Оскільки предметом вітчизняної історії є минувшина, цілком природно, що дана наука при вивченні останньої спирається на аналіз статистичних матеріалів з тієї чи іншої теми, періодичної преси, а також свого власного надбання, тобто монографій та статей учасників самого процесу пізнання. Однак найважливішою ланкою у цьому плані є, безумовно, архіви, без залучення яких годі й сподіватися навіть на мінімальну об'єктивність дослідження.

Як відомо, архівні документи – це своєрідні відбитки різних епох, створені ними самими, котрі, уникнувши руйнівного впливу часу, дійшли до наших днів. Різні за змістом і формою, всі вони, проте, несуть у собі ритм справжнього життя, вловити який – головне завдання історика.

Самим визначним сховищем архівних документів нашої країни є сьогодні Центральний державний архів України в Києві (ЦДІАК). Увібравши у себе послідовно колекції архівів Історико-археологічного товариства Харківського університету (1880-ті рр.) й Київської археографічної комісії для розбору древніх актів (початок 50-х рр. XIX ст.), цілої низки столичних та місцевих архівів колишньої УРСР, ЦДІАК, почавши діяти в нинішньому вигляді з 1 березня 1944 р., включає у себе більш ніж 4 млн. справ, тематично розподілених на 140 фондів, вагому частку яких становлять матеріали саме того хронологічного відтинку, котрий насамперед нас цікавить.

Від часу, коли відбувався процес консолідації території нинішньої України в межах однієї держави – Російської імперії, у ЦДІАК зберігаються справи Кошу Запорізької Січі, чотирьох гарнізонних, десяти полкових і 87 сотенних канцелярій Подніпров'я, тринадцяти воєводських Слобожанщини, Київської, Воронежської, Белгородської, Слобідсько-Української, Новоросійської й ще дев'яти провінційних, II Малоросійської колегії, канцелярії Малоросійського, Харківського, Воронежського, Київського, Подільського, Волинського генерал-губернаторів, восьми намісницьких правлінь, 34 ратуш, 62 магістратів, 82 гродських земельних, повітових, підкоморних, полкових, генеральних, Військового, Малоросійського, Київського судів, ін. Однак особливе місце при цьому, як за кількістю напрацьованих у межах однієї установи матеріалів (6655 справ), так і за значенням займають фонди Малоросійського губернського правління: 1336 ЦДІАК та 635 його Харківської філії.

Початок формування припадає на 1795-1796 рр., коли, замість зліквідованих Чернігівського й Новгород-Сіверського намісництв катерининської доби, за наказом імператора Павла I було створено Малоросійську губернію в складі майбутніх Чернігівщини і Полтавщини з власною системою